

Şiir Sanatının Mantık Bilimindeki Yerine İlişkin Tartışmalar Bağlamında İbn Sînâ Mantığına Şiir Sanatının Konumlandırılması^a

 ALİ TEKİN^b

Geliş Tarihi: 21.05.2020 | Kabul Tarihi: 10.07.2020

Öz: Mantık tarihte ilk defa Aristoteles tarafından ortaya konulmuştur. *Kategoriler, Yorum Üzerine, Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topikler* ve *Sofistik Çürütmeler Üzerine* isimli altı kitabın *Organon*'un bölümleri olduğunda şüphe yoktur. Ancak *Retorik* ve *Poetika*'nın *Organon*'un bölümleri olup olmadığı tartışılmıştır. İslam dünyasındaki kadar açık olmasa da Aristoteles'in *Poetika*'sının mantığın bir bölümü ve beş sanattan biri olarak değerlendirildiğine ilişkin ifadeler Yunan şarihlerin bazı eserlerinde de rastlanabilmektedir. Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi İslâm mantıkçıları *Retorik* ve *Poetika*'yı kesin bir şekilde mantıkta ele almışlar ve Aristotelesçi poetika kuramını yeniden inşa etmişlerdir. İslam dünyasında neredeyse tüm mantıkçılar şiir sanatını mantığın bölümü olarak görmüşlerdir. İbn Sînâ şiir sanatını kısa eserlerinde mantığın bir bölümü olarak değerlendirmiş, bununla birlikte *Kitâbu's-Şifâ*'nın mantık kısmının son kitabı olan *Fennü's-Şi'r*'de şiir sanatını ayrı bir kitapta ele almıştır. Bu makalede şiir sanatının mantığın bir bölümü olup olmamasına ilişkin tartışmalar zemininde İbn Sînâ'nın meseleyi nasıl ele aldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, mantık, şiir, taklid, tahyil.

^a Bu makale 03-07 Mayıs 2017 tarihlerinde Muğla'da Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi tarafından düzenlenen 2. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu ve Sergisi'nde "İbn Sînâ Mantığında Şiirin Yeri" başlığı ile sunulmuş olduğum bildiri metninin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

^b Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
aliutekin@gmail.com

The Localization of the Art of Poetry in Ibn Sina's Logic in the Context of Discussions on the Place of the Art of Poetry in Logic

Abstract: Logic was introduced for the first time in history by Aristotle. There is no doubt that the six books titled *Categories*, *On Interpretation*, *Prior Analytics*, *Posterior Analytics*, *Topics*, *Sophistical Refutations* are parts of *Organon*. However, it is discussed whether *Rhetoric* and *Poetics* are parts of *Organon*. Although not as clear as in the Islamic world, statements about Aristotle's *Poetics* as a part of logic and one of the five arts can be found in some of the works of Greek commentators. Islamic logicians like Alfarabi, Ibn Sina and Ibn Rushd explicitly examined *Rhetoric* and *Poetics* in logic and reconstructed Aristotelian poetics theory. Almost all logicians in Islamic world saw the art of poetry as a part of logic like Alfarabi. Ibn Sina evaluated poetry as a part of logic in his short works, in addition to this, he handled the art of poetry in a separate book in *Fann al-Shi'r* that is the last book of logic section of *Kitab al-Shifa*. In this article, we will try to reveal how Ibn Sina handles the issue in the context of discussions about whether poetry is a part of logic or not.

Keywords: Ibn Sina, logic, poetics, representation, imagination.

Giriş

Bu makalede kadim felsefede şiir sanatının mantık biliminin bir parçası olup olmadığına ilişkin tartışmalar bağlamında İbn Sînâ'nın şiir sanatını mantık biliminde nasıl konumlandığı ve mantık bilimine göre nasıl ele aldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere ilk başlıkta şiir sanatının mantık bilimindeki yerine ilişkin kadim felsefe geleneğinde söz konusu olmuş tartışma ve görüşler tasvir edilmeye çalışılacak; ikinci başlıkta İbn Sînâ'nın şiir sanatından bahsettiği eserleri kısaca tanıtılacak; üçüncü başlıkta *Kitâbu's-Şifâ*, *Fennü's-Şi'r*'deki verilerden hareketle şiir sanatının mantık bilimiyle ilişkisinin İbn Sînâ tarafından nasıl kurulup açıklandığı ortaya konulacak; dördüncü başlıkta şiir sanatının mantık biliminde konumlandırışının somut göstergesi olması bakımından İbn Sînâ'nın *Fennü's-Şi'r*'inin kısa bir içerik tanıtımı yapılacaktır. Sonuç kısmında ise anlatının kısa bir değerlendirmesi ortaya konulacaktır.

1. Şiir Sanatının Mantık Biliminin Bir Bölümü Olup Olmadığı Tartışması

Mantık bilimini tarihte ilk defa ortaya koyan filozof bilindiği üzere Aristoteles'tir (ö. MÖ 322). Aristoteles mantık bilimini öncelikli olarak felsefe yapmanın yöntemini vaz etmek, ikincil olarak ise felsefî olmayan düşünme ve inanma biçimleri ile felsefî olmayan düşündürme ve inandırma tarzlarını açıklamak üzere ortaya koymuştur.¹ Aristoteles öncesi dönemde felsefî araştırma ve soruşturmanın yapıldığı malumdur. Bununla birlikte felsefî ve bilimsel araştırma ve düşünme biçimi ile genel olarak düşünme üzerine düşünme faaliyetlerinin de bir derece ele alındığını biliyoruz. Bu süreçte özellikle Yunan dünyasında dilbilim, şiir, retorik, sofistlik ve diyalektik ile ilgili sistemli ve bütünlüklü olmayan birtakım anlatılar ortaya çıkmıştır. Dahası

¹ Bu yoruma temel oluşturması bakımından örnek olarak bkz. İbn Rüşd, *Şerhu Kitâbi'l-Burhân li-Aristûtâlîs*, nşr. Abdurrahman Bedevî, *Şerhu'l-Burhân li-Aristû ve Telhîsu'l-Burhân* içinde, Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 1984, s. 163.

Aristoteles öncesi Yunan felsefe geleneğinin tamamı varlık alanlarının belirli bölümleri ya da sonradan metafizikte ele alınacak olan alanlara ilişkin düşünme ve tartışma faaliyetlerinden oluşmaktadır. İlk doğa filozofları doğa hakkında belirli soruşturmalarda bulunmuş ve belirli araştırmalar ortaya koymuşlardır. Homeros (yd. MÖ IX. yy.), Hesiodos (yd. MÖ VIII. yy.), Sophokles (ö. MÖ 456) gibi şairler şiirsel anlatıları ile meşhur idiler. Retorik sanatı ünlü retorikçilerce bilfiil icra edilmekteydi ve bunun yanı sıra retorik sanatının nasıl icra edileceğine ilişkin dersler verilmekteydi. Dahası Corax (yd. MÖ V. yy.), Thrasymackhos (ö. MÖ 399), Lysias (ö. MÖ 380) ve Gorgias (ö. MÖ 375) gibi meşhur retorikçilerin var olduğu bu alanda çalışanlarca bilinmektedir. Belki retorikğin amaç ve içeriği değiştirilmiş bir hali olarak da değerlendirilebilecek olan sofistlik sanat örneğin meşhur sofist Protagoras (ö. MÖ 420) tarafından icra edilmekte ve sofistlik kanıtlama biçimleri farklı tarzlarda kendini göstermekteydi. Sonrasında Sokrates'in (ö. MÖ 399) insanî alanda gerçek ve doğru bilgiye ulaşılabilirliğini temellendirmeye çalıştığı bilinmektedir. Nihayet Platon (ö. MÖ 347) ise idealar zemininde bir bilgi kuramı inşa etmeye çalışmaktaydı.² Ayrıca Platon *Teaitetos* diyalogunda bilgiyi, *Parmenides*'te diyalektiği, *Sofist*'te sofistlik kim olduğunu, *Gorgias*'ta retorik ve *İon*'da şiiri konu edinmişti.³

Aristoteles öncesi süreçte Yunan dünyasında karşımıza çıkan bu sanatlar ve bu sanatları icra eden düşünür ve sanatçılar belirli bir mantık eğitimi almadıkları halde bu sanatları icra etmekteydiler. Dahası biz bu sanatların daha sonra Aristoteles tarafından felsefî bir zeminde teorik/nazarî bir incelemeye tabi tutulduğunu görmekteyiz. Mantık bilimi Aristoteles tarafından vaz edilmezden önceki bu icracılarca ortaya konulan bu icralar

² Felsefe tarihinin bilinen bu seyrini ayrıntılı isimler vermeden de olsa Fârâbî mantık bilimi perspektifinden değerlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Tekin, *Fârâbî'de Felsefenin Serüveni: Mantık Bilimi Temelli Bir Felsefe Tarihi Felsefesi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.

³ Fârâbî, *Eflâton Felsefesi*, çev. Hüseyin Atay, *Fârâbî'nin Üç Eseri* içinde, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974, s. 66, 69,70.

Aristoteles sonrası dönemlerde bazen Aristoteles'in mantık kitaplarının okunmasına gerek olup olmadığı bağlamında dahi tartışılmıştır. Yazımızın konusu bağlamında düşünecek olursak örneğin İbn Zür'a'nın Aristoteles'in, özünü kıyas ve burhanın oluşturduğu mantığının öğrenilmesine gerek olmadığını düşünen grupların olduğundan ve örneğin Homeros'un mantık bilmediği halde şiir sanatını üst düzeyde icra ettiği şeklindeki iddialarından bahsettiğini görüyoruz.⁴ Aristoteles'in de ifade ettiği üzere Homeros Yunan şiirinin zirvesidir.⁵ Ancak Homeros Yunan şiirinin teorik incelemesine ilişkin bir çalışma ortaya koymamıştır. Şiirin felsefi incelemesi mantık biliminde Aristoteles tarafından yapılmıştır diyebiliriz.

Aristoteles'ten önceki bu araştırma ve incelemeler mantık biliminin kurulması için bir zemin oluşturmuş oldu. Bilindiği üzere Aristoteles'in mantık bilimini teşkil eden eserleri *Kategoriler* (*Katêgoriai: Kitâbu'l-Mekûlât*), *Yorum Üzerine* (*Peri Hermêneias: Kitâbu'l-İbâre*), *Birinci Analitikler* (*Analütika Protera: Kitâbu'l-Kıyâs*), *İkinci Analitikler* (*Analütika Hüstera: Kitâbu'l-Burhân*), *Topikler* (*Topika: Kitâbu'l-Cedel*), *Sofistik Çürütmeler Üzerine* (*Peri Sophistikôn Elenkhôn: Kitâbu'l-Mugâlata*) adlı altı eseri ve tartışılan *Retorik* (*Tekhnês Rhêtorikes: Kitâbu'l-Hatâbe*) ve *Poetika*'dır (*Peri Poiêtikês: Kitâbu'ş-Şi'r*). Sonraki süreçte Porphyrios'un (ö. 305) yazdığı *Eisagôgê* de bu kitaplara eklenmiş böylelikle mantık dokuz kitaptan oluşan bir disiplin halini almıştır.⁶

Felsefenin yaklaşık bin yıllık Yunanca geleneği içerisinde bu eserler üzerine onlarca şerh yazılmıştır. Aleksandros Aphrodisias (ö. yk 200), Ammonios (ö. 240), Porphyrios, Themistios (387), Olympiodoros (ö. 570), Ioannes Philoponos (ö. 570) ve Elias (VI. yy.) gibi birçok filozof bu eserlerle ilgili şerhler ortaya koymuşlardır. Süryanî filozoflar da bu eserler üzerine farklı

⁴ İbn Zür'a, *Kitâbu'l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm*, nşr. Cîrâr Cihâmî ve Refîk el-'Acem, Beyrut: Dâru'l-Fikrî'l-Lübnânî, 1994, s. 98-9.

⁵ Aristoteles, *Poetika (Şiir Sanatı Üzerine): Peri Poiêtikês*, çev. Nazile Kalaycı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005, IV, s. 19.

⁶ Ali Durusoy, "Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâmî İlimler Dergisi*, c. 5, sy. 2, 2012, s. 12-4.

çalışmalar yapmışlardır. Arap-İslam felsefe geleneği böylesi bir sürecin ardından felsefeyi sırtlanmış ve bahsettiğimiz mantık kitapları üzerine orijinal çalışmalar yapmışlardır. Aristoteles bu bilim için “mantık bilimi” şeklinde bir isimlendirme kullanmamıştır. Dahası MS IV. yüzyıldan bu yana kullanılagelen *Organon* isimlendirmesi ona ait değildir.⁷ “Mantık” anlamına gelen Yunanca *Logikê* terimi de Aleksandros Aphrodisias (ö. yk. 200) tarafından bu kitaplarda ele alınan bilime isim olarak verilmiştir.⁸ Kaldı ki sonradan mantık diye adlandırılan ve düşüncenin *organonu* olduğu söylenen böyle bir bilimin kaç bölümden oluştuğu meselesinin tartışılması bu anlamda doğal gözükmemektedir.

Konumuzun odağını teşkil eden *Poetika*'nın ve bununla birlikte aynı meselenin konusu olan *Retorik*'in mantığın bölümü olup olmadığı meselesi ayrıntılı bir tartışma ve araştırmayı hak etmektedir. Konu hakkında *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy* adlı çalışmasında Deborah Black'in önemli tespitlerde bulunduğu görülmektedir. Black'in ilgili tespitlerini görmek konunun kadim dönemdeki takibi açısından ehemmiyet taşımaktadır. Buna göre *Retorik* ve *Poetika*'nın mantık biliminin parçası olup olmadığına ilişkin olarak Yunan şârih filozoflar bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu tartışma aslında kıyasa dayalı sanatların üç mü yoksa beş mi olduğu üzerinden de ifade edilebilir. Richard Rudolf Walzer (ö. 1975) bahsettiğimiz sekiz kitaplık yapının İskenderiyeli şârih filozoflardan geldiğini ileri sürmüştür. Walzer'e göre İslam filozoflarından önce Ammonios Sakkas, Ioannes Philoponos ve Olympiodoros gibi filozofların eserlerinde Fârâbî'nin *İhsâu'l-'Ulûm*'da yaptığı bölümlemeyi önceleyecek bir takım ifadeler bulunmaktadır. Buna Olympiodoros'un talebesi Elias da eklenebilir. İngilizcede bağlam teorisi anlamında *context theory* kavramıyla ifade edilen beş sanat anlatısı Walzer'e göre İslam'dan önce Yunancada ele alınmıştır. Dolayısıyla Walzer açısından

⁷ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan ve Diğerleri, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011, s. 30.

⁸ Ross, *Aristoteles*, s. 46-7.

bu, Arapların orijinal bir katkısı değildir.⁹ Paul Moraux'a göre ise *Retorik* ve *Poetika*'nın mantığa dahil edilmesi Rodoslu Andronikos'un (yd. MÖ I. yy.) edisyonuna dayanmaktadır. Dahası Moraux bu bölümlemenin kaynağının MÖ III. yüzyılın başlarına kadar geriye götürülebileceğini iddia etmiştir.¹⁰

Black'ın belirttiğine göre *Poetika*'nın mantık biliminin bir bölümü olduğuna dair belli belirsiz ifadeler içeren en eski Yunanca felsefe metni Ammonios Sakkas'a aittir. Ammonios *Birinci Analitikler Şerhi*'nde Aristoteles'in kıyası burhanî, cedeli ve sofistik olmak üzere üçe ayırdığını söyler. Burhanî kıyas *İkinci Analitikler*'de, cedeli kıyas *Topikler*'de, sofistik kıyas *Sofistik Çürütmeler Üzerine*'de ortaya konulmuştur. Devamında Ammonios *Retorik* ve *Poetika*'yı nasıl konumlandıracağımız sorusunu sorar ve şayet mantığın bir bölümlemesini yapacak olsak onu kıyasî olan ve kıyasî olmayan diye ikiye ayırmamız gerektiğini belirtir. Mantığın kıyasî olan bölümleri burhan, cedel ve sofistiken kıyasî olmayan bölümleri ise vezinli olan ve vezinli olmayan diye ikiye ayrılır. Vezinli olan *Poetika*'da, vezinsiz olan ise *Retorik*'te ele alınır. Görüldüğü üzere Ammonios *Poetika*'yı mantığa dahil etmiş, ancak onu mantığın kıyasî olmayan vezinli bir bölümü olarak ifade etmiştir. Aristoteles mantığında kıyas formel temel olduğu için Ammonios'un *Poetika*'yı mantığa dahil etme tarzı belirsizlikler içermeye devam etmektedir. Moraux, Ammonios'un *Yorum Üzerine Şerhi*'nde de benzer anlatılarla karşılaşabileceğimizi söyler. Burada Ammonios, Theophrastos'un (ö. MÖ 287) retorik ve poetika sanatının amaçları arasındaki farklılıklara değindiğini söylemektedir. *Yorum Üzerine*'nin dördüncü bölümünde Aristoteles hüküm bildirmeyen/apofantik olmayan sözün doğruluk ve yanlışlığının söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Böylesi sözler ise *Yorum Üzerine*'den ziyade *Retorik* ve *Poetika*'nın konusunu teşkil eder.¹¹

⁹ Deborah Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy*, Leiden-New York-Copenhagen-Cologne: E. J. Brill, 1990, s. 13-8.

¹⁰ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 18.

¹¹ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 34.

*Poetika'*nın mantık bilimi içerisinde değerlendirildiğini görebileceğimiz diğer bir metin Olympiodoros'a aittir. Olympiodoros *Kategoriler Şerhi'* nin prolegomena/mukaddime kısmında *İkinci Analitikler'* den sonra gelen dört kitabın hangi nedenle ele alındığını açıklamaya çalışmaktadır. Bu kitapları filozof olacak kişinin öğrenme nedeni, sağlıklı yaşayabilmek için sağlığın yanında hastalığın ve hasta eden şeylerin de bilinmesi gerektiğidir. Dolayısıyla *Poetika* da bize burhan teorisini konu edinen *İkinci Analitikler* dışındaki diğer kitaplar gibi felsefede ne yapmamız gerektiğini öğreten bir metindir.¹²

Bu bağlamda diğer bir metin Olympiodoros'un öğrencisi olan Elias'ın *Kategoriler Şerhi'* dir. Elias bu eserin mukaddime kısmında kıyasları oluşturan öncüllerin beş olduğunu söylemektedir. Öncüller ya tamamen doğru ya tamamen yanlıştır. Tümüyle doğru öncüllerden oluşan kıyas burhanî/apodeiktik iken tümüyle yanlış öncüllerden oluşan kıyas şiireseldir/poetiktir. Bazı öncüller bir açıdan doğru bir açıdan yanlıştır. Bu da üç yönde olur. Öncüller ya çoğunlukla doğru, azınlıkla yanlıştır; ya azınlıkla doğru çoğunlukla yanlıştır; ya da doğruluk ve yanlışlık bakımından eşit derecededir. İlkinden cedelî/diyalektik, ikincisinden sofistlik, üçüncüsünden ise retorik kıyas oluşur.¹³ Elias'ın *Kategoriler Şerhi'* nde geçtiği söylenen bu bölümlemenin neredeyse aynısını Fârâbî'nin *Makâle fî Kavânîni Sınâ'ati's-Şu'arâ* adlı eserinde kullandığını biliyoruz.¹⁴

Deborah Black bu anlamda önceki geleneği toparlayıcı olduğunu düşündüğü ve *Retorik* ve *Poetika'yı* açık bir şekilde mantığın bölümleri olarak ifade eden yazarı meçhul bir mantık

¹² Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 35-6.

¹³ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 39.

¹⁴ Fârâbî'nin bölümlemesi için bkz. Fârâbî, *Makâle fî Kavânîni Sınâ'ati's-Şu'arâ li'l-Mu'allimi's-Sânî*, nşr. Muhammed Takî Dâniş Pejûh, *el-Mantkiyyât li'l-Fârâbî* içinde, Kum: Menşûrâtü Mektebeti Âyetullâhî'l-'Uzmâ el-Mer'âşi en-Necefi, 1987, c. I, s. 494. Fârâbî'nin öğrencisi olan Yahyâ İbn 'Adî'nin öğrencisi İbn Zûr'a'nın bu bölümlemeyi anımsatan ancak doğruluk ve yanlışlık yerine varlık tarzlarını esas alan bölümlemesi için bkz. İbn Zûr'a, *Kitâbu'l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm*, s. 95-6. Yine benzer bir bölümleme İbn Sînâ'da da söz konusudur; bkz. İbn Sînâ, *eş-Şifâ, el-Mantık, el-Kıyâs*, nşr. Sa'îd Zâhid, Kahire: el-Hey'etü'l-'Âmme li-Şu'ûnî'l-Matâbî'i'l-Emîriyye, 1964, s. 4.

el kitabından bahsetmektedir. Buna göre XI. yüzyıla ait olduğu saptanan Anonymos Heiberg'de geçen ifadeler İskenderiye okulu şerhlerine ve öğretilerine dayanıyor olabilir. Bu metinde mantık bilimi ve bağlam teorisi made ve suret terimleri üzerinden ele alınmıştır. Böyle düşünüldüğünde mantık bilimi bağlamında madde ve suret kavramlarının kullanımının da İskenderiye'ye dayandığı ifade edilebilir.¹⁵ Bunun bilinen en eski örneklerinden biri Ammonios'un *Yorum Üzerine Şerhi*'dir.¹⁶ Kıyasın maddesi onu kendine özgü belli bir karaktere sokar. Böylece bu maddeler kıyasları burhanî, cedelî, hatabî, sofistik ve şiirî kılar. Az önce Elias'ın *Kategoriler Şerhi*'nde geçen bölümleme burada da geçmektedir. Buna göre yine doğru öncüllerden oluşan kıyas burhanî, çoğunlukla doğru azınlıkla yanlış olanlar cedelî, doğruluk açısından eşit derecede olan retorik, çoğunlukla yanlış azınlıkla doğru olan sofistik, tümüyle yanlış öncüllerden kurulanlar ise şiirî/poetik kıyaslardır. Bunlara poetik ya da hayalî denir.¹⁷ Bu beş bölümün nefsin güçleri ile bağlantısı önceden Philoponos tarafından kurulmaya çalışılmıştır. Philoponos'a göre *nous* (nus) burhana, *doksa* cedele ve *phantasia* (fantasya) safsataya karşılık geliyordu. Black'a göre burada *aisthêsis* yani duyum ile *dianoia* dışarıda kalıyor. Anonymus Heiberg'de bununla ilgili olarak da belirli bir açılıma gidilmiştir. Black şiir ile mütehayyile arasındaki bağlantının Paul ya da Paul the Persian'a dayanabileceğini söylemektedir.¹⁸

Kısaca bahsedilen mantık biliminin bu şekildeki bölümlemesi daha sonraki süreçte Araplara geçmiştir. Arap-İslam mantık geleneğinde en baştan beri *Retorik* ve *Poetika* mantığın ayrılmaz iki bölümü olarak görülmüştür. Kindî'den (ö. yk. 870) başlayarak Fârâbî (ö. 950), İbn Sînâ (ö. 1037), İbn Rüşd (ö. 1198) ve Musa b. Meymûn'a (ö. 1204) kadar birçok İslam filozofu şiir-

¹⁵ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 41-2.

¹⁶ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 43.

¹⁷ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 42.

¹⁸ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 45. İslam dünyasında İbn Zür'a'nın da -arada farklılık olmakla birlikte- beş sanatı nefsin güçleri bağlamında ele aldığını görüyoruz. İbn Zür'a'nın anlatısı için bkz. İbn Zür'a, *Kitâbu'l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm*, s. 96.

ri/poetikayı mantığın bir bölümü olarak görmüştür. Kindî *fi Kemiyyeti Kütübi Aristûtâlîs'*te açıkça *Poetika'yı* mantığın sekizinci bölümü olarak ifade eder.¹⁹ Fârâbî birçok mantık metninde şiiri açıkça mantığın bölümü olarak saymış, dahası şiir ile ilgili bir risale kaleme almıştır.²⁰ İbn Sînâ, aşağıda açıklayacağımız üzere *Kitâbu'ş-Şifâ'nın* mantık kısmının dokuzuncu kitabı olarak *Fennü'ş-Şi'r'i* kaleme almıştır. İbn Rüşd de açıkça şiiri mantığın bir bölümü olarak görmüş ve *Poetika* üzerine *Cevâmi'u Kitâbi'ş-Şi'r* ve *Telhîsu Kitâbi'ş-Şi'r* adlı iki çalışma telif etmiştir.²¹ Dimitri Gutas Fârâbî ve İbn Miskeveyh'in (ö. 1030) benzer anlatılarının Elias'ın *Kategoriler Şerhi'*ne dayanabileceğini, bu aktarımın ise Ebû Bişr Mettâ (ö. 940) aracılığıyla olabileceğini, bunun da kaynağının Paul the Persian olabileceğini iddia etmektedir.²² Şayet bu yorum doğruysa Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi İslam filozoflarının şiir sanatını mantık bilminde konumlandırmalarının kaynağı Elias olarak görülebilmektedir.

Aristoteles'in mantık bilimini teşkil eden *Organon* külliyyâtının altı mı yoksa sekiz kitap mı olduğu modern dönemlerde de tartışma konusu olmuştur. Charles Butterworth,²³ Deborah Black²⁴ ve Sâlim Kemâl²⁵ gibi modern dönem bazı felsefe-

¹⁹ Kindî, "Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine", çev. Mahmut Kaya, *Felsefi Risâleler* içinde, İstanbul: Klasik Yayınları, 2013, s. 282.

²⁰ Şiirin mantığın zorunlu bir bölümü olarak ele alındığı mantık metni örneği olarak bkz. Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Arslan, Ankara: Vadi Yayınları, 1999, s. 64-9; özellikle s. 68-9. Fârâbî'nin şiirle ilgili müstakil çalışması için bkz. Fârâbî, *Makâle fi Kavânini Sînâ'ati'ş-Şu'arâ li'l-Mu'allimi's-Sânî*; "Şiir Sanatının Kanunları", çev. Mehmet Bayraktar, *İslâm Düşüncesi Yazıları* içinde, Ankara: Elis Yayınları, 2004.

²¹ İbn Rüşd, *Cevâmi'u Kitâbi'ş-Şi'r*, nşr. Charles E. Butterworth, *Averroes' Three Short Commentaries on Aristotle's "Topics", "Rhetoric", and "Poetics"* içinde, Albany: State University of New York Press, 1997, s. 203-6; *Poeika Üzerine Küçük Şerh*, çev. Ali Tekin, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3&4, 2014, s. 35-41; İbn Rüşd, *Telhîsu Kitâbi'ş-Şi'r*, nşr. Charles E. Butterworth ve Ahmed Abdülmecid el-Herîdî, Mısır: Merkezu Tahkiki't-Turâs, 1986. Eserin Türkçe çevirisi için bkz. İbn Rüşd, *Telhîsu Kitâbi'ş-Şi'r: Poetika (Şiir) Orta Şerhi*, çev. Ali Tekin, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

²² Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 44-5.

²³ Butterworth *Telhîsu Kitâbi'ş-Şi'r*'in İngilizce çevirisine yazdığı girişte konuyla ilgili önemli bilgiler vermiştir. Bkz. Charles E. Butterworth, "Introduction", İbn Rüşd (Averroes), *Averroes' Middle Commentary on Aristotle's Poetics* içinde, takd. ve çev. Charles E. Butterworth, Indiana: St. Augustine's Press, 2000, s. 3-49.

²⁴ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy*.

ciler bu konu hakkında incelemeler yapmış ve kadim dönemdeki tartışmaya da ışık tutmuşlardır. Porphyrios'un *Eisagôgê*'sini bir kenara bırakırsak Aristoteles'in *Tekhnês Rhetorikês* ve *Peri Poietikês* adlı iki eseri Black'in de belirttiği gibi²⁶ Aristoteles'in eserlerinin edisyonunu yapan Immanuelis Bekkeri'nin serisinde *Organon*'un dışında tutulmuştur. Bekkeri'nin hazırladığı külliyâta birinci cilt *Organon*'a ayrılmış, burada meşhur altı esere yer verilmiş, *Tekhnês Rhetorikês* ve *Peri Poietikês* ise *Rhêtorikê Pros Aleksândron* ile birlikte on birinci ciltte yayımlanmıştır.²⁷ Bu durumda bu iki eser mantık yerine prodüktif (*poietike: filî*) bilimler kısmına dahil edilmiş olmaktadır.²⁸ David Ross da *Aristoteles* adlı eserinin ikinci bölümünde mantığı altı kitap üzerinden anlatmış,²⁹ *Retorik* ve *Poetika*'yı ise dokuzuncu bölümde ele almıştır.³⁰ *Poetika*'yı mantık biliminin bir bölümü olarak değerlendirdiğine ilişkin Aristoteles'in ifadelerinin de bulunduğu söylenebilir. *Metafizik*'te böylesi ifadeler söz konusudur.³¹ Ayrıca *İkinci Analitikler*'de retoriği de mantık bilimi bağlamında değerlendirmektedir diye düşünüyoruz.³² *Retorik*'in sayılması *Poetika*'nın da böyle düşünülebileceğini gösterir. Ayrıca yine *İkinci Analitikler*'de Aristoteles şiirde kullanılan metaforlarla bilimsel akıl yürütme yapılmaması gerektiğine dikkat çekmektedir.³³ Yine *Retorik*'te Aristoteles açıkça retoriği diyalektiğin benzeri olarak ifade eder.³⁴ Filozof retoriğin örtük kıyas/entimem ile icra edildiğini defaatle belirtmiştir.³⁵ *Poetika*

²⁵ Salim Kemal, *The Philosophical Poetics of Alfarabi, Avicenna and Averroes: The Aristotelian Reception*, London and New York: Routledge, 2003.

²⁶ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 1.

²⁷ Tekin, "İbn Rüşd'ün Aristoteles'in *Poetika*'sını Yorumlama Tarzı Üzerine Bir İnceleme", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, sy. 34, 2017, s. 559.

²⁸ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics*, s. 19.

²⁹ Ross, *Aristoteles*, s. 36-82.

³⁰ Ross, *Aristoteles*, s. 312-35.

³¹ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2010, II, 995 a 1-995 a 29, s. 152.

³² Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, I, 1.

³³ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, II, 13, s 71-2.

³⁴ Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 33.

³⁵ Örnek olarak bkz. Aristoteles, *Retorik*, s. 33, 35-7.

kitabında ise şiir bağlamında kıyas kelimesini açıkça kullanmaktadır.³⁶ Ayrıca şiirsel taklit yapan kişinin belirli bir karakterde ve belirli bir düşüncede olması gerekir. Düşünce ile ise şairlerin kendilerine dayanarak bir şeyleri kanıtladıkları, bir şeye burhan getirdikleri ya da bir görüşü dile getirdiklerini ifade eder.³⁷

Mantık biliminin teşekkül süreci ve bu süreçte *Poetika*'nın yani şiirin ve onunla birlikte *Retorik*'in mantık biliminin bir parçası olarak görülmesine ilişkin tarihsel sürece değinmeye çalıştık. Şimdi ise İbn Sînâ'nın şiiri konu edindiği eserlerinden bahsedebiliriz.

2. İbn Sînâ'nın Şiiri Konu Edindiği Eserleri

İbn Sînâ mantık bilimini en geniş bir şekilde *Kitâbu's-Şifâ*'da kaleme almıştır. *Kitâbu's-Şifâ*'nın mantık kısmı dokuz kitaptan oluşmaktadır. Anlaşılacağı üzere İbn Sînâ Porpyrios'un *Eisağôgê*'sine karşılık gelen *el-Medhal* ve Aristoteles'in *Tekhnês Rhetorikês* ve *Peri Poiêtikês*'ine karşılık gelen *el-Hatâbe* ve *eş-Şi'r*'i *Kitâbu's-Şifâ*'nın mantık kısmına dahil etmiştir. Nitekim İbn Sînâ'ya göre Aristotelesçi mantık dokuz bölümden oluşmaktadır. Dolayısıyla İbn Sînâ'nın şiiri/poetikayı mantığın zorunlu bölümlerinden biri olarak gördüğünde kuşku yoktur.³⁸

İbn Sînâ'nın şiiri ele aldığı en kapsamlı eseri dediğimiz gibi *Kitâbu's-Şifâ*'nın *Fennü's-Şi'r* adlı kısmıdır. İbn Sînâ konuyu ayrıntılı olarak burada anlatmış, bunun yanında kısa eserlerinin mantık bölümünde de şiire değinmiştir. *Kitâbu's-Şifâ*'nın özeti mâhiyetindeki *Kitâbu'n-Necât*'ta beş sanattan ikisi olan burhan ve safsata ayrıca incelenmiş, şiir sanatının ise öncülüne değinilmiş ve muhayyelât (canlandırmırsallar/hayali oluşturulanlar) tanımlanmıştır. Buna göre muhayyelât, "tasdik amaçlı olarak değil de taklit yoluyla bir şeyi başka bir şey olarak zihinde canlandırmak amaçlı olarak söylenen öncüllerdir. O şeyi çoğunluk-

³⁶ Aristoteles, *Poietika*, IV, s. 18-9.

³⁷ Aristoteles, *Poietika*, VI, s. 24-7.

³⁸ Örnek olarak bkz. İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ: İkinci Analtikler*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006, s. 1-6; *eş-Şifâ, el-Mantık, el-Kıyâs*, s. 3-5.

la nefsin bir şeyden uzaklaştırılması ya da o şeye karşı bir isteğin oluşması takip eder. Yani (nefsi) sıkıkmak ya da açmak. Mesela balı acı bir şeye benzetmemizde olduğu gibi. Doğa ondan nefret eder. İhtiyatsızlığı cesarete ya da korkaklığı ihtiyata benzetmemiz de böyledir. Doğa buna karşı istek duyar.”³⁹ *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'ta da İbn Sînâ beş sanattan sadece burhan ve safsatayı ayrıca incelemiş, muhayyelâta ise doğruluk değeri açısından önermeleri ele aldığı kısımda yer vermiştir. Muhayyelât “söylendikleri zaman nefste gerilme ve gevşeme türünden ilginç bir etki yapan önermelerdir.”⁴⁰ *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'taki açıklamalar biraz daha ayrıntılıdır. *Dânişnâme-i Alâî*'de de aynı şekilde muhayyelât tanımlanıp kısaca örneklendirilmektedir.⁴¹ *'Uyûnu'l-Hikme'*de beş sanatın her biri ayrıca konu edilmekte, şiir sanatı son sırada ele alınmakta ve şiir muhayyelât türü önermelerden oluşan kıyas şeklinde tanımlanmaktadır. “Bunların doğruluğu kabul edilmez, bunlar yanlış oldukları bilindiği halde insanı bir şeye yöneltir ya da bir şeyden uzaklaştırır.” Burada birkaç farklı örnek verildiği görülmektedir. Bal örneği burada da geçmektedir. Yine “Bu aslandır”, “Bu dolunaydır” denildiğinde bu sözlerin insanların gözünde bir şey canlandırdığı ifade edilmektedir. Şiirsel kıyaslar da retorik kıyaslar gibi tikellerde fayda sağlar.⁴²

3. İbn Sînâ'nın Şiirin Mantık Bilimindeki Yerini Belirleyişi

İbn Sînâ *Fennü'ş-Şi'r*'de şiir sanatını mantık biliminin bir bölümü olarak ele alır ve eserde şiirin mantık bilimiyle olan ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyar.⁴³ Yukarıda bahsettiğimiz

³⁹ İbn Sînâ, *Kitâbu'n-Necât*, nşr. Macit Fahri, Beyrut: Menşûrâtü Dâri'l-Âfâki'l-Cedîde, 1985, s.101.

⁴⁰ İbn Sînâ, *İşâretler ve Tenbihler*, çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit ve Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005, s. 55.

⁴¹ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî*, çev. Murat Demirkol, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 106.

⁴² İbn Sînâ, *'Uyûnu'l-Hikme*, çev. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaoğlu, Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2004, s. 78.

⁴³ İbn Sînâ'nın *Fennü'ş-Şi'r*'ini Türkçede müstakil olarak inceleme konusu yapan bir çalışma için bkz. Ayşe Demirkaynak, *İbn Sînâ'nın Poetika'sı Üzerine Bir İnceleme*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001. Yine Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün şiir hakkındaki düşünceleriyle ilgili olarak

tartışma bugünün insanının zihninde de benzer sorular uyan-dırmaktadır. Bugün de biz şiir sanatı denildiğinde bunun doğal olarak edebiyatın konusu olduğunu düşünüyoruz. Aslında Aristoteles'in *Poetika*'daki anlatıları göz önünde bulunduruldu-ğunda poetika/şiir sanatı sadece sözlü şiirden oluşmaz; dahası poetika müzikli, danslı ve tabii ki şiirli bir tiyatro oyunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında Aristoteles'in eserinde sadece işitsel değil, görsel de bir sahne vardır. Aristoteles ilgili eserinde Yunan şiir türlerini ve tiyatral oyun düzeninin nasıl olması gerektiğini anlatır.⁴⁴ Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz üzere şiirsel/poetik anlatının bir yönü de düşünme, düşündürme, belli sonuçlara vardırma ile ilgilidir. Bu yönüyle poetika mantık biliminin bir alt dalıdır.

İbn Sînâ *Kitâbu'ş-Şifâ*'nın *Fennü'ş-Şi'r*'inin hemen başında şiirin hangi uzmanlık alanlarınca nasıl ele alındığını ve alınması gerektiğini ifade etmekte, bu esnada mantığın şiiri nasıl içerdiğini de açıklamaktadır. Filozof *Kitâbu'ş-Şifâ*, *Fennü'ş-Şi'r*'de şöyle diyor:

“İlkin şunu diyoruz: Şiir eşit vezinli/ölçülü sözlerden –ki Araplar nezdinde bunlara kâfiyeli [denir]– kurulan/telif edilen hayal oluşturucu/canlandırimsal sözdür (*inne'ş-şi'r hüve kelâm muhayyil müellef min akvâl mevzûne mütesâviye, ve 'inde'l-'Arab mukaffâ*). Sözlerin vezinli olmasının anlamı, onların ritmik bir sayısının (*'aded ikâ'î*) olmasıdır. Bunların eşit olmasının anlamı içerisindeki her bir sözün ritmik sözlerden (*akvâl ikâ'iyye*) kurulmuş olmasıdır. Zamanının sayısı diğerinin zamanının sayı-sına eşittir. Kâfiyeli olmalarının anlamı içerisindeki her sözün bittiği harfin aynıyla bir olmasıdır. *Mantıkçı bunlar hakkında, hayal oluşturucu/canlandırimsal söz olmaları dışında (kelâm muhayyil) bir araştırma yapmaz. Vezin (ölçü/ritim) hakkında, gerekçelen-dirmeli ve tümel olarak müzik bilimci (sâhibu 'ilmi'l-mûsikâ);*

bkz. Zeynep Gemuhluoğlu, “Metaforların Kognitif İçeriklerinin Felsefe ve Şiir Dili Açısından İncelenmesi-Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd Örnekleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 34, 2008, s. 121-44.

⁴⁴ Aristoteles, *Poetika*, XII, s. 43; XIV, s. 47-53; XV, 53-7; XVII, s. 59-63.

tikelleştirilmiş olarak ve her bir toplumda kullanılması açısından ise aruz bilimci (*sâhibu 'ilmi'l-'arûz*) araştırma yapar. Kâfiye (*tekfiye*) hakkında ise kafiye bilimci (*sâhibu 'ilmi'l-kavâfi*) araştırma yapar. *Mantıkçı şiir hakkında ancak hayal oluşturan/canlandırimsal olması (muhayyil) bakımından araştırma yapar. – Düşünme (raviyye), fikir ve özgür seçim söz konusu olmaksızın-hayal oluşturan/canlandırimsal [söz], nefsin boyun eğdiği ve şeylere karşı açılıp rahatladığı ve şeylerden sıkıldığı; özetle tasdik edilen ya da edilmeyen söz olsun, fikrî olmayan insanî etkilenimler oluşturan sözdür. Onun tasdik edilen olması hayal oluşturan/canlandırimsal (muhayyil) ya da hayal oluşturmeyen/canlandırimsal olmayan (gayr muhayyil) olmasından başkadır. Sözlardan bir söz tasdik edildiği halde ondan etkilenilmeyebilir. Şayet başka bir defa ve başka bir biçimde söylenirse nefis, tasdikten değil ama hayal oluşturulmasından/canlandırımından dolayı boyun eğerek ondan etkilenir. Ve etkilenim oluşturan çoğu şey tasdik oluşturmaz ve belki kesinlik oluşturanın yanlışı hayal oluşturabilir.”⁴⁵*

“Şeyin başkasıyla taklidi (*muhâkât*) –ki bu yanlıştır– nefsi harekete geçirir/uyarır. Bir şeyin olduğu üzere olan sıfatının da –ki bu doğrudur– nefsi harekete geçirmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Bilakis bu daha zorunludur. Fakat insanlar tasdikten ziyade tahyile (hayal oluşturmaya/canlandırımına) itaat ederler. Ve çoğu insan tasdikleri duyduğunda onları sevimsiz görür ve onlardan kaçır. *Sıdkın/doğruluğun değil, taklidin şaşkırtıcı bir yönü vardır. Çünkü meşhur doğruluk (sıdk meşhûr) boş verilir ve ona övgü düzülmez. Bilinmeyen doğruluğa (sıdk mechûl) ise iltifat edilmez (dönüp göz ucuyla bakılmaz). Doğru söz alışkanlığın dışına çıktığında ve ona nefsin hoşlandığı bir şey eklendiğinde, belki tasdik ve tahyili birlikte sağlayabilir. Tahyil/canlandırım belki tasdiğe iltifattan ve tasdiğin bilincine varmaktan alıkoyabilir. Tahyil/canlandırım boyun eğmedir (iz'ân); tasdik de boyun eğmedir. Fakat tahyil/canlandırım şa-*

⁴⁵ İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, nşr. Abdurrahman Bedevî, Aristoteles, *Fennü'ş-Şi'r: me'a't-Tercemeti'l-'Arabiyeti'l-Kadîme ve Şurûhu'l-Fârâbi ve İbn Sînâ ve İbn Rüşd* içinde, Kahire: Mektebetü'l-Hafzati'l-Mısriyye, 1953, s. 161-2.

şırma nedeniyle ve sözün kendisinden haz alma nedeniyle boyun eğmedir. Tasdik ise şey hakkında onun denildiği üzere olduğunu kabul nedeniyle boyun eğmedir. Söz tahyili/canlandırımı olduğu üzere olan nedeniyle yapar, tasdiği ise hakkında olduğu üzere söylenen ile yapar, yani onun hakkında, söylenenin halinin yönüne iltifat edilir.”⁴⁶

Görüldüğü üzere İbn Sînâ burada şiir sanatının farklı uzmanlık alanlarına göre nasıl bir incelemeye tâbi tutulacağını açıkça ortaya koymaktadır. Müzik bilimci, aruz bilimci, kâfiye bilimci de, mantıkçı da şiir ile ilgilenmekte, ancak her birinin onunla ilgilenme tarzı birbirinden farklılık arz etmektedir. Mantıkçı şiir sanatını kendine mahsus araştırma tarzına uygun olarak; hayal oluşturan, taklit ve teşbihlerle mütehayyile gücünde canlandırmalara neden olan ve insan ruhunu belirli yönlere doğru tahrik eden, harekete geçiren, uyaran ve yönlendiren sözleri barındırması bakımından müstakil olarak inceleme konusu yapar. Şiir sanatında söz konusu olan vezin/ölçü, kâfiye gibi hususlar ise mantıkçının konusu dışında kalır. Şiirin bu yönlerini bugün edebiyatın altına giren diğer uzmanlık alanları konu edinir.

Alıntının devamında gösterildiği üzere İbn Sînâ beş kıyasî sanattan biri olarak gördüğü poetika/şiir sanatında tasdiğin değil tahyilin yani hayal oluşturma, canlandırmanın söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Aristoteles’in de *Metafizik*’te belirttiği üzere ortalama insan tasdikten ziyade taklide, yani şeyin dış dünyada olduğu şekliyle gerçekliğini ifade eden değil de şeyin gerçekliğine öykünme ile ortaya konulan taklidine ve tahyiline, canlandırımına meyillidir. Dahası çoğu insan için şeylerin gerçekliğini kılı kırk yararcasına bir titizlikle inceleyip araştırmak -ki felsefe bunu yapar- aslında köleliktir, köleliğe yakışır bir eylemdir. Yani çoğu için gerçeklik araştırması özgür bir insana yakışacak bir durum değildir. Onlar açısından şeylerin gerçekliği değil taklidleri ile eğlenmek, haz almak, hoşça

⁴⁶ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 162.

vakit geçirmek önemlidir.⁴⁷ İbn Sînâ ve yine Aristoteles tarafından ifade edilen bu husus sadece tarihte söz konusu olan bir durumu ifade etmez, bilakis bu her zaman böyledir. Zor bir felsefe metnini okumaktansa çoğu insan doğal olarak kurgusal anlatılara ve hurafelere kulak kesilmeyi, fantastik romanlar okumayı ya da film seyretmeyi tercih edecektir. Kısacası etki bakımından taklid ve tahyil tasdikten daha güçlüdür diyebiliriz. İbn Sînâ'ya göre mantık, öğrenme ve öğretmeyi konu edinen bir bilimdir. Halk ise bilimle değil hikaye-mitoloji ile öğrenir. Bu anlamda sadece filozoflar değil, halk da öğrenmekten haz alır. Ancak halk gerçekliğin kendisini değil, taklidini öğrenmekten haz alır.⁴⁸

Şiir yanında hitabet yani retorik de halk için kullanılır. Ancak poetika yani şiir sanatı tahyili kullanırken retorik/hitabet tasdiği kullanır.⁴⁹ Şiir tahyil yapan yani hayal oluşturan sözlerden oluşuyorsa burada şunu sormamız gerekiyor: İbn Sînâ mantığında bilgi tasavvur ve tasdik diye ikiye ayrılıyorsa, dahası biz tasavvur ve tasdik üzerinden bütün bir mantık bilimini anlatabiliyorsak, şiir de tasdik değil tahyil oluştuyorsa bu durumda İbn Sînâ açısından şiirin böylesi bir açıklama ile mantık biliminde konumlandırılması bir problem taşıyor mu? Bunu esas aldığımızda İbn Sînâ'nın açıklamalarının ilk başta inceliksiz olduğunu düşünebiliriz. Ancak tahyil tasdiğe hazırlayıcı bir görev ifâ etmektedir diyebiliriz. Zira hayal edemeyen bir varlık inanamaz ve sonrasında da bilemez. Nitekim İbn Sînâ'ya göre halk arasında önce şiir sanatı ortaya çıkar, retorik ise daha sonra gelir.⁵⁰

Mantığın inceleme alanına girmesi bakımından şiir sanatının en önemli bölümü olan tragedyanın bölümleri de göz önünde bulundurulabilir. İbn Sînâ'ya göre retorik gibi poetikanın da bölümleri vardır. Buna göre poetikanın yani şiir sanatı-

⁴⁷ Aristoteles, *Metafizik*, II, 3, 995 a 3-13, s. 152.

⁴⁸ İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 172.

⁴⁹ İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 162-3.

⁵⁰ İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 179.

nın ana bölümü olan tragedyanın bölümleri altıdır. Bunlar (i) şiirsel ve hurâfeli/öyküsel sözler (*el-akvâlü's-şî'riyye ve'l-hurâfiyye*), (ii) kendisine teşvik edilmesi âdet edinilen anlamlar (*el-me'ânî elletî cerat el-'âde bi'l-hess 'aleyhâ*), (iii) vezin (*vezn*), (iv) kendisine davet edilen görüş ve hüküm (*el-hükm ve'r-ra'y bi'd-du'â*), (v) araştırma ve nazar (*bahs ve nazar*) ve (vi) melodi (*lahn*).⁵¹ Yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı üzere mantık bu bölümlerin hepsi ile ilgilenmez. Mantığın bunlardan özellikle de bir, iki, dört ve beşinci bölüm ile daha yakından ilişkili gözüktüğü ifade edilebilir. Diğer bölümler ise bunlara yardımcı unsurlardır diyebiliriz.

Şiirin mantık biliminin bölümü olarak görülmesi ile ilgili dikkat çekilebilecek diğer bir husus ise Aristoteles'in de ifade ettiği, şiir ve tarih arasındaki farklılıktır. Buna göre tarihçiler eskiden olan tekilleri aktarır. Bu açıdan bakıldığında şiir tarihe oranla daha tümeldir. Felsefe tümeler ile yapıldığına ve şiir de tarihe oranla daha tümel olduğuna göre şiir sanatı felsefeye tarihten daha yakın durmaktadır.⁵² Tarih tekil cevherler ve tekil arazları konu edinirken şiir bunları hayal ve taklide dönüştürerek belki bir derece daha tümele yaklaşmakta ve şeyler arasında ilişkiler kurup belli inançlara yönelmesi açısından felsefeye yakınlaşmakta ve dolayısıyla mantığın bir bölümünü teşkil etmektedir denilebilir.

Beş sanattan diğer dördünde olduğu gibi şiir sanatında da belirli bir öncül tarzı karşımıza çıkmaktadır. İbn Sînâ *Fennü's-Şi'r*'de şiir sanatında kullanılan öncül sınıfını gündeme getirmekte ve açıkça "şiirsel öncüller" anlamında *mukaddimât şî'riyye* ifadesini kullanmaktadır.⁵³ Filozofun şiirsel öncüller anlamına gelecek şekilde başka bir terimi de kullandığını biliyoruz ki bu terim sonraki süreçte şiir sanatının öncüllerini ifadede yaygınlık kazanacak olan *muhayyelât*tır.⁵⁴ Öncül akıl yürütmenin parçası

⁵¹ İbn Sînâ, *Fennü's-Şi'r min Kitâbi's-Şifâ*, s. 177-8. Benzer bir bölümleme için bkz. İbn Rüşd, *Telhîsu Kitâbi's-Şi'r: Poetika (Şiir) Orta Şerhi*, s. 114-5.

⁵² İbn Sînâ, *Fennü's-Şi'r min Kitâbi's-Şifâ*, s. 183.

⁵³ İbn Sînâ, *Fennü's-Şi'r min Kitâbi's-Şifâ*, s. 188.

⁵⁴ İbn Sînâ, *Kitâbu'n-Necât*, s. 101.

olduğuna, akıl yürütme mantık biliminin konusu olduğuna ve şiir sanatının da öncülleri olduğuna göre biz şiir sanatının da mantık biliminin bir bölümünü teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Anlaşılabileceği üzere İbn Sînâ *Fennü's-Şi'r*'de şiir sanatını, yani poetikayı mantık biliminin bir bölümü olması bakımından ele almış ve bunu açıkça ifade etmiştir. Şimdi İbn Sînâ'nın mantık biliminin bir bölümü olarak gördüğü şiir sanatını *Fennü's-Şi'r*'de nasıl bir tarzda anlattığı, ne gibi bir konu ve anlatım sıra düzeni takip ettiği, özetle nasıl bir şiir sanatı anlatımı tasarladığını kısaca görebiliriz.

4. İbn Sînâ'nın Mantiğın Bir Bölümü Olarak Gördüğü Şiir Sanatını Ele Alış Tarzı

En başta şunu ifade etmeliyiz ki, İbn Sînâ'nın *Fennü's-Şi'r min Kitâbi's-Şifâ* adlı eseri Aristoteles'in *Peri Poiêtikês* adlı eseri üzerine yapılmış bir çalışmadır. Nitekim kitabın sonunda İbn Sînâ'nın kendisi bu kitapta amacının Birinci Öğretmen'in yani Aristoteles'in *Kitâbu's-Şi'r*'inde mevcut olanı telhis etmek yani yeniden ifade etmek olduğunu söylemiştir.⁵⁵ Kullandığı terimolojiden hareketle İbn Sînâ'nın Aristoteles'in *Peri Poiêtikês*'ini Fârâbî'nin mantık hocası olan Ebû Bişr Mettâ'nın çevirisinden çalışmış olduğu ifade edilebilir.⁵⁶ Ayrıca *Fennü's-Şi'r*'de kendisine doğrudan bir atıfta bulunmasa da İbn Sînâ sonrakilerin en üstünü (*fâzilü'l-müte'ahhîrîn*) dediği⁵⁷ Fârâbî'nin çalışmalarından istifade etmiş olmalıdır. Nitekim şiir türlerindeki anlatıları Fârâbî'nin metninden haberdar olduğunu işaret etmektedir.⁵⁸

İbn Sînâ Aristoteles'in metninde olmayan birtakım ekleme-

⁵⁵ İbn Sînâ, *Fennü's-Şi'r min Kitâbi's-Şifâ*, s. 198.

⁵⁶ Ebû Bişr Mettâ'nın klasik dönem Arapça çevirisi günümüze ulaşmış ve Abdurrahman Bedevî tarafından neşredilmiştir; bkz. Aristoteles, *Kitâbu Aristûtâlis fi's-Şi'r*, çev. Ebû Bişr Mettâ b. Yunus el-Kunnâi, nşr. Abdurrahman Bedevî, Aristoteles, *Fennü's-Şi'r: me'a't-Tercemeti'l-'Arabîyyeti'l-Kadîme ve Şurûhu'l-Fârâbî ve İbn Sînâ ve İbn Rüşd* içinde, Kahire: Mektebetü'l-Hafzati'l-Misriyye, 1953, s. 83-145; Abdurrahman Bedevî eserin modern bir Arapça çevirisini de yapmıştır; bkz *fi's-Şi'r li-Aristûtâlis*, çev Abdurrahman Bedevî, Aristoteles, *Fennü's-Şi'r: me'a't-Tercemeti'l-'Arabîyyeti'l-Kadîme ve Şurûhu'l-Fârâbî ve İbn Sînâ ve İbn Rüşd* içinde, Kahire: Mektebetü'l-Hafzati'l-Misriyye, 1953, s. 57-81.

⁵⁷ Örnek olarak bkz. İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ, el-Mantık, el-Kıyâs*, s. 11.

⁵⁸ İbn Sînâ, *Fennü's-Şi'r min Kitâbi's-Şifâ*, s. 165-7.

ler yaptığı gibi, Aristoteles'in metninde yer verdiği birçok anlayışı ise metnine dahil etmemiştir. Bunu İbn Sînâ'nun metinde kullandığı "Dedi" ve "Dedim" şeklindeki ifadeleri ile örnek-landirebiliriz.⁵⁹ O, özellikle Aristoteles'in Yunan geleneğinden verdiği örnekleri zikretmemiş, onun bunlarla ilgili birçok örnek verdiğini⁶⁰ ve bunların Yunan şiirine özgü olduğunu ifade edip konuya devam etmiştir.⁶¹ Bazen bazı anlatıların Araplar arasında mevcut olmadığını söylemiş⁶² ve yeri geldikçe Yunan ve Arap dili ve kültürü arasında kısa karşılaştırmalar yapmıştır.⁶³

İbn Sînâ *Fennü'ş-Şi'r*'i sekiz fasıl/bölüm olarak tasarlamıştır.⁶⁴ Birinci fasılın başlığı "Mutlak Olarak Şiir, Şiirsel Yapıların Türleri ve Yunan Şiir Türleri Hakkında" şeklindedir.⁶⁵ Bu başlık altında İbn Sînâ şiiri tanımlar, mantık biliminin şiir ile hangi cihetten ilgilendiğini açıklar, tasdik, tahyil, taklit kavramları üzerinde durur, sözü hayal oluşturucu kılan unsurlardan bahseder, sonra şaşırma terimi üzerinden ayrıntılı bir bölümleme yapar ve beşli bir bölümleme üzerinden konuyu anlatır. Bu bölümün son kısmında ise Yunan şiir türlerinden bahseder.⁶⁶

İkinci fasılın başlığı "Şiirdeki Tümel Amaçlar ve Tümel Taklitlerin Sınıfları" şeklindedir.⁶⁷ Burada İbn Sînâ Aristoteles'in sözü ile başlar ve şiirde taklit yapmaya yarayan unsurlarla devam eder. Sonrasında İbn Sînâ nesir ile nazım arasındaki farka değinir, şiirde asıl olanın vezin değil tahyil olduğunu ifade eder ve bazı örnekler verir. Ardından Yunan ve Arap şiir geleneği hakkında bazı karşılaştırmalar yapar, teşbihe dair bir anlatı ile bölümü tamamlar.⁶⁸

⁵⁹ Örnek olarak bkz. İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 167-8.

⁶⁰ Örnek olarak bkz. İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 194.

⁶¹ Örnek olarak bkz. İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 167.

⁶² Örnek olarak bkz. İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 192.

⁶³ Örnek olarak bkz. İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 170, 183, 186.

⁶⁴ Kitapta sadece fasıllar ifade edilmekte, fasıllara numara verilmemektedir. Biz metnin takibini kolaylaştırmak amacıyla bu fasılları numaralı olarak ifade ediyoruz.

⁶⁵ İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 161.

⁶⁶ İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 161-7.

⁶⁷ İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 167.

⁶⁸ İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, s. 167-71.

Üçüncü faslın başlığı “Şiirin ve Şiir Sınıflarının Nasıl Ortaya Çıktığını Bildirmek Hakkında” şeklindedir.⁶⁹ Burada taklit ile öğrenme ve uyumlu bileşimden hoşlanma üzerinden şiir sanatının ortaya çıkış nedenleri anlatılır. Şiir sanatının en başta irticalen ve doğal olarak başladığı, sonra biriktiği ve geliştiği anlatılır. Aristoteles’in sözleri zikredilerek Homeros gündeme getirilir, komedy ve tragedyadan kısaca bahsedilir. Yine diğer bazı Yunan şiir türlerine değinilir. Son olarak ise komedyanın ortaya çıkışının hatırlanmadığına değinilir.⁷⁰

Dördüncü faslın başlığı “Beyitlerin Miktarının Amaçlarla Uygunluğu, Özellikle Tragedya ve Tragedyanın Parçalarının Açıklanması Hakkında” şeklindedir.⁷¹ Bu fasılda Yunanda bazı şiir türlerinde özlü anlatım yerine uzun anlatımın kullanılmasına değinildikten sonra komedyaya öncelenmesi dolayısıyla tragedyanın anlatımına öncelik verileceği ifade edilip tragedyanın tanımı ve tragedyaya hakkında bazı hususlar, şiirsel sözün kısımları ve bu kısımların açıklanması üzerinde durulmuştur.⁷²

Beşinci faslın başlığı “Şiirin Tertibinin Güzelliği, Özellikle Tragedya, ve Tragedyadaki Öyküsel Hayal Oluşturucu Sözün Parçaları Hakkında” şeklindedir.⁷³ Burada güzel şiir yazmanın yolunun anlatılacağı, bunun tragedyaya mukaddime olduğu, ondan daha genel ve üstün olduğu ifade ediliyor; devamında şiir inşasında baş, orta ve son kısımların düzenlenmesi, en üstün kısmın orta kısım olması ve şiirin uzunluğunun da orta uzunluk olması gerektiği, şiirde asıl ölçütün hayal oluşturma olduğu, şiirin felsefeye tarihten daha yakın olduğu ve öykünün/hurafenin parçaları anlatılıyor.⁷⁴

Altıncı faslın başlığı “Anlamlar ya da Bölümlemenin Diğer Yönlerine Göre Değil Düzenleme ve İnşad Açısından Tragedyanın Parçaları, Her Parçada Tedbirin Güzeli Olması ve Özellik-

⁶⁹ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 171.

⁷⁰ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 171-5.

⁷¹ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 175.

⁷² İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 175-80.

⁷³ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 180.

⁷⁴ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 180-5.

le de Anlamla İlişkili Olan Hakkında” şeklindedir.⁷⁵ Burada düzenleme ve inşad açısından tragedyanın kısımları, giriş, dansçıların çıkışı, retorikteki başlangıça benzeyen *meçâz* diye isimlendirilen kısım, retorikte kıssa anlatımı ve tasdiğe karşılık gelen ve *takvîm* diye isimlendirilen kısımlar; tragedyanın bileşik bir düzene sahip olması gerektiği, baht dönüşü, kahramanlık şiirleri, şiirsel öncüller, tragedyada konu edilen huy, tanınma türleri, çözüm ve düğüm ve görüşsel söz anlatılmaktadır.⁷⁶

Yedinci faslın başlığı “Lafızların Bölümlenmesi ve Şiir Türleri ile Örtüşmesi, Tragedyadaki Sözün Ayrımı ve Diğer Şiirlerin Ona Benzemesi Hakkında” şeklindedir.⁷⁷ Burada lafız ve lafız türleri, lügat/lehçe, isim türleri, isimlerde erillik-dişillik, farklı lafızların hangi şiir türüne uygun olacağı, farklı şiir türlerinin tragedyayla olan benzerlikleri, Homeros’un şiirdeki üstün konumu ele alınmaktadır.⁷⁸

Son olarak sekizinci faslın başlığı “Şairin Kusurlu Oluş Tarzları ve Tragedyanın Benzerlerine Üstünlüğü Hakkında” şeklindedir.⁷⁹ Burada İbn Sînâ şair ile ressam arasındaki benzerliği, şairin yanılma ve azarlanma yerlerini anlatmakta ve eserin sonunda kaleme aldığı bu çalışmanın Aristoteles’in *Kitâbu’ş-Şi’r* adlı eserinin telhisi olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰

Burada amacımız İbn Sînâ’nın *Fennü’ş-Şi’r* adlı eserini tasvir etmek değildir. Amaç eserin içeriğini ana hatlarıyla ortaya koyarak İbn Sînâ’nın eserinde, mantık biliminin bir bölümü olarak gördüğü şiir sanatını nasıl tasvir ettiğine dair fikir edinmektir. İbn Sînâ bu telhisinde Aristoteles’in kitabındaki anlatıları, onun Yunan şiir geleneğinden verdiği örnekleri çıkararak ana hatlarıyla yeniden ifade etmiştir. Dolayısıyla İbn Sînâ’nın şiir sanatının mantıktaki yeri meselesine aslında Aristoteles’in *Poetika’sı* yani *Kitâbu’ş-Şi’r*’inin mantıktaki yeri şeklinde baktı-

⁷⁵ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 186.

⁷⁶ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 186-91.

⁷⁷ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 191.

⁷⁸ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 191-5.

⁷⁹ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 196.

⁸⁰ İbn Sînâ, *Fennü’ş-Şi’r min Kitâbi’ş-Şifâ*, s. 196-8.

ğını, bundan dolayı belirgin bir şekilde mantığın bir bölümü olarak gördüğü şiir sanatına ilişkin farklı bir anlatılar bütünü ortaya koymayı amaçlamadığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Makalede şiir sanatının mantık biliminin bir bölümü olup olmadığına ilişkin tartışmalar zemininde İbn Sînâ'nın düşünceleri tasvir edilmeye ve tanıtılmaya çalışıldı. Şiir sanatı İslam felsefesinde hiç kuşku olmaksızın mantık biliminin bir bölümü olarak görülmüş ve şiir sanatına ilişkin kaleme alınan eserler Aristoteles'in *Poetika'sı* üzerinden inşa edilmiştir. Kanaatimizce eserlerindeki spesifik pasajlar temele alındığında şiir sanatını mantık bilimi bağlamında konumlandığı ifade edilebilir olmakla birlikte Aristoteles yazdığı kitaplara ilişkin ayrıntılı bir sınıflandırma ve sıralama yapmadığı için *Poetika'nın* kitaplar ve bilimler arasındaki yerine ilişkin olarak özellikle modern dönemde farklı görüşler ortaya konulmuştur. Dolayısıyla Aristoteles'in kadim dönem Yunanlı şarihlerinin eserlerinin araştırılması önem arz etmektedir. Bu anlamda Ammonios Sakkas, Olympiodoros ve Elias'ın eserlerindeki birtakım ifadeler ya da daha öncesinde Rodoslu Andronikos'un edisyonu göz önünde bulundurulduğunda İslam öncesi dönemde de *Poetika'nın* mantık biliminin bir bölümü olarak görüldüğüne ilişkin delillerden bahsedebilmek mümkündür.

Kanaatimizce İslam filozofları, özellikle de İslam felsefesindeki ilk sistem filozofu olan Fârâbî'nin mantık kitaplarındaki gibi belirginleştirilmiş, kuramsallaştırılmış ve ayrıntılı olarak izah edilmiş bir anlatılar bütünü olmasa da bu şarihlerin bahsedilen ifadeleri bu anlamda önemli görülebilir. İslam dünyasında Fârâbî'den sonra İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi büyük filozoflar ve burada adını sayamayacağımız birçok mantıkçı ve filozofun Fârâbî'nin bahsettiğimiz perspektifini takip ettiği bu alanda çalışanlarca bilinmektedir.

Fârâbî'den sonra gelen en önemli İslam filozofunun İbn Sînâ olduğunu söyleyebiliriz. İbn Sînâ *Kitâbu's-Şifâ* adlı felsefi bilimler ansiklopedisi niteliğindeki eserinin dokuz bölümlük

mantık kısmının son bölümü olan *Fennü's-Şi'r*'de şiir sanatını müstakil olarak ele almış, bunun yanında daha kısa olan eserlerinde de şiir sanatını hep mantık biliminin bir bölümü ve beş sanattan biri olarak konu edinmiştir. İbn Sînâ şiir sanatının farklı cihetlerden farklı uzmanlık alanlarınca ele alınabileceğini, mantık biliminin de şiir sanatını diğer uzmanlık alanlarından farklı olarak yani kendine özgü bir şekilde incelemeye tabi tutacağını açıkça ifade etmiştir. Bu anlamda mantıkçı şiiri hayal oluşturucu söz olması bakımından ele almaktadır. İbn Sînâ şiir sanatını *Fennü's-Şi'r*'de bu ciheti göz önünde bulundurarak ele almıştır. *Fennü's-Şi'r*, kendisinin de ifade ettiği üzere Aristoteles'in *Kitâbu's-Şi'r*'inin bir telhisidir. Dolayısıyla İbn Sînâ'ya göre Aristoteles'in *Kitâbu's-Şi'r*'i de olduğu haliyle mantık biliminin bir bölümü olarak telif edilmiştir diyebiliriz. İslam öncesi dönemde Aristoteles'i şerh eden bazı Yunanlı şarih filozoflarda birtakım işaretlerle karşılaşılsa dahi, şiir sanatının beş sanattan biri olduğuna ilişkin ayrıntılı teori İslam filozoflarınca geliştirilmiştir ve İbn Sînâ da bu teoriyi kendi telif tarzı üzerinden yeniden somut hale getirmiştir. *Fennü's-Şi'r* İbn Sînâ'nın bu yeni inşasının somut göstergesidir denilebilir.

Kaynaklar

Aristoteles, *İkinci Çözümler*, çev. Ali Houshiary, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2010.

Aristoteles, *Poietika (Şiir Sanatı Üzerine): Peri Poiêtikês*, çev. Nazile Kalaycı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005; *Kitâbu Aristûtâlis fi's-Şi'r*, çev. Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus el-Kunnâî, nşr. Abdurrahman Bedevî, *Fennü's-Şi'r: me'a't-Tercemeti'l-'Arabiyyeti'l-Kadîme ve Şurûhu'l-Fârâbî ve İbn Sînâ ve İbn Rüşd* içinde, Kahire: Mektebetü'l-Hafzati'l-Mısriyye, 1953; *fi's-Şi'r li-Aristûtâlis*, çev. Abdurrahman Bedevî, Aristoteles, *Fennü's-Şi'r: me'a't-Tercemeti'l-'Arabiyyeti'l-Kadîme ve Şurûhu'l-Fârâbî ve İbn Sînâ ve İbn Rüşd* içinde, Kahire: Mektebetü'l-Hafzati'l-Mısriyye, 1953.

- Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Black, Deborah, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy*, Leiden-New York- Copenhagen-Cologne: E. J. Brill, 1990.
- Butterworth, Charles E., "Introduction", İbn Rüşd (Averroes), *Averroes' Middle Commentary on Aristotle's Poetics* içinde, takdim ve çeviri: Charles E. Butterworth, Indiana: St. Augustine's Press, 2000.
- Demirkaynak, Ayşe, *İbn Sînâ'nın Poetika'sı Üzerine Bir İnceleme*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Durusoy, Ali, "Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâmî İlimler Dergisi*, c. 5, sy. 2, 2012.
- Fârâbî, *Eflâtun Felsefesi*, çev. Hüseyin Atay, *Fârâbî'nin Üç Eseri* içinde, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Arslan, Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- Fârâbî, *Makâle fî Kavânîni Sînâ'ti's-Şu'arâ li'l-Mu'allimi's-Sânî*, nşr. Muhammed Takî Dâniş Pejûh, *el-Mantkiyyât li'l-Fârâbî* içinde, Kum: Menşûrâtü Mektebeti Âyetullâhi'l-'Uzmâ el-Mer'aşî en-Necefi, 1987; "Şiir Sanatının Kanunları", çev. Mehmet Bayraktar, *İslâm Düşüncesi Yazıları* içinde, Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- Gemuhluoğlu, Zeynep, "Metaforların Kognitif İçeriklerinin Felsefe ve Şiir Dili Açısından İncelenmesi-Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd Örnekleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 34, 2008.
- İbn Rüşd, *Cevâmi'u Kitâbi's-Şi'r*, nşr. Charles E. Butterworth, *Averroes' Three Short Commentaries on Aristotle's "Topics", "Rhetoric", and "Poetics"* içinde, Albany: State University of New York Press, 1997; *Poeika Üzerine Küçük Şerh*, çev. Ali Tekin, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3&4, 2014.
- İbn Rüşd, *Şerhu Kitâbi'l-Burhân li-Aristûtâlîs*, nşr. Abdurrahman Bedevî, *Şerhu'l-Burhân li-Aristû ve Telhîsu'l-Burhân* içinde, Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatani li's-Sekâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 1984.

- İbn Rüşd, *Telhîsu Kitâbi'ş-Şi'r*, nşr. Charles E. Butterworth ve Ahmed Abdülmecid el-Herîdî, Mısır: Merkezi Tahkiki't-Turâs, 1986; *Telhîsu Kitâbi'ş-Şi'r: Poetika (Şiir) Orta Şerhi*, çev. Ali Tekin, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî*, çev. Murat Demirkol, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- İbn Sînâ, *Fennü'ş-Şi'r min Kitâbi'ş-Şifâ*, nşr. Abdurrahman Bedevî, Aristoteles, *Fennü'ş-Şi'r: me'a't-Tercemeti'l-'Arabiyeti'l-Kadîme ve Şurûhu'l-Fârâbî ve İbn Sînâ ve İbn Rüşd* içinde, Kahire: Mektebetü'l-Hafzati'l-Mısriyye, 1953.
- İbn Sînâ, *İşâretler ve Tenbihler*, çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit ve Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İbn Sînâ, *Kitâbu'n-Necât*, nşr. Macit Fahri, Beyrut: Menşûrâtu Dâri'l-Âfâki'l-Cedide, 1985.
- İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ: İkinci Analtikler*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- İbn Sînâ, *eş-Şifâ, el-Mantık, el-Kıyâs*, nşr. Sa'îd Zâyid, Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şu'ûni'l-Matâbi'i'l-Emîriyye, 1964.
- İbn Sînâ, *'Uyûnu'l-Hikme*, çev. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2004.
- İbn Zür'a, *Kitâbu'l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm*, nşr. Cîrâr Cihâmî ve Refîk el-'Acem, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lübânî, 1994.
- Kemal, Salim, *The Philosophical Poetics of Alfarabi, Avicenna and Averroes: The Aristotelian Reception*, London -New York: Routledge, 2003.
- Kindî, "Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine", çev. Mahmut Kaya, *Felsefî Risâleler* içinde, İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Ross, David, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan vd., İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2011.
- Tekin, Ali, *Fârâbî'de Felsefenin Serüveni: Mantık Bilimi Temelli Bir Felsefe Tarihi Felsefesi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.
- Tekin, Ali, "İbn Rüşd'ün Aristoteles'in Poetika'sını Yorumlama Tarzı Üzerine Bir İnceleme", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, sy. 34, 2017.